כלכלת המתנות

(פורסם כ"תפוס כפי יכולתך")

יהונתן ניצן ושמשון ביכלר[1]

27/6/2002

מוסד הביזנס השתלט על התודעה המודרנית. כיום התנהגות עסקית, כלומר תועלתנית, נחשבת לטבעית ולברורה מאליה. במחלקות הכלכלה וניהול עסקי היא אפילו מזכה את בעליה בתואר 'רציונלי'.

לעומת זאת, יחסים שאינם אינסטרומנטלים – כלומר שלא השגת משהו ממישהו – נחשבים במחלקות אלה ליחסים 'לא-רציונליים'.

והנה התבשרנו בימים אלה על פריחתו של מוסד חדש – 'השוק הירוק'. מספרים לנו, שבני אדם בעלי חזות שפויה, מביאים למקום מסויים סחורות, ולא דורשים תמורתן תמורה כלשהי. בני אדם אחרים, שפויים לא פחות, בטח יותר – באים לאותו מקום, ולוקחים כך סתם את הסחורות מבלי לשלם, ונעלמים ללא עקבות; ומה שגרוע – בלי עכבות וללא רגשי אשמה.

אם יש שמץ של אמת בסיפורים הללו, הרי מדובר במוסד מהפכני. היתכן שאנו עדים להתחלתה של מהפכה מבלי שהגורמים המוסמכים שמים לב אליה?

יש לציין שמוסדות כאלה הינם בעלי תכונה מסוכנת: הם מתפשטים כאש בשדה קוצים. הם עלולים להפוך למגפה ולערער את היסודות שעליהם מושתת הציבליזציה המודרנית. תארו לכם, למשל את נמרודי הופך את 'מעריב' לחינמון – ולא רק בתחנות הדלק.

אבל, משננים באזנינו בעלי הסמכות, האדם 'מטבעו' הוא תועלתן. יתר על כן, מאז אדם סמית והמהפכה הניוטונית, ידוע לכל שהאדם החברתי הינו בעל נטייה טבעית לסחר חליפין מאז ומתמיד.

לפי מילטון פרידמן, אחד הכוהנים הגדולים של פולחן הרציונליות, 'אין ארוחות חינם': אדם אינו מחלק כך סתם מתנות. האדם, בגלל טבעו התועלתני, מחליף תועלות בשווקים, וכך הוא מקדם את רווחתו – ובין השאר את רווחתם של האחרים.

זאת תמצית ההיסטוריה. כל השאר זאת סתם רכילות פילנטרופית או תככנות רדיקאלית.

לא כך סבר קרל פולאני, אנתרופולוג מפורסם, שלא האמין ב'טבע האדם'. הוא גם לא נטה להאמין שמוסד השוק הינו 'טבעי' וספונטני.

פולאני הראה דווקא, שבכל מקום בו השתלט השוק – הדבר התחולל מלמעלה ובכוח אלים. לעומת זאת, בחקירה שהוא ערך באיי האוקיינוס השקט, הוא מצא חברות

---

[1] שמשון ביכלר ויהונתן ניצן לא כתבו את המאמר במתנה. הם מבקשים שיפורסם, כי הם כתבו ספר בשם: *'מרווחי מלחמה לדיבידנדים של שלום'*.

נינוחות ומאושרות, בהן נחשבה העברת מוצרים ושירותים ללא צפיה לתמורה – להתנהגות טבעית וברורה מאליה. טבעי עוד יותר היה שלא ציפו לתמורה גדולה יותר (כלומר למה שמכנים כיום את מוסד 'הרווח').

פולאני גילה, שהיה קיים נוהג להעביר מידי-פעם מתנות מאי אחד לאי אחר בטקס בו כולם היו מאושרים. גם האי השני נהג לעשות כך ולהעביר מתנות לאי שלישי וכך הלאה. לעתים קרה, שאחרי כמה עשרות שנים התגלגלה מתנה לאי הראשון מאי אחר שמעולם לא שמעו עליו...

גם באפריקה הלא-מוסלמית שמתחת לקו המשווה, היו קיימים נוהגים דומים עד לאחרונה – כלומר לפני שבני-האדם שם נכבשו ונוגעו במחלת הרציונליות.

קשה לדעת כמה שנים קיים ההומו-סאפיינס, ומתי החלה התרבות – אבל יש להניח שברוב הזמן, כלומר במה שהרציונלים מכנים 'מצב הטבעי' – האדם התקיים במה שניתן לכנות 'כלכלת מתנות'.

יתר על כן, אם נחשוב לרגע ניווכח שרוב זמנו של האדם המודרני, מתבזבז, לגודל הבושה, בפעילות לא-רציונלית, כלומר בחיים לא אינסטרומנטלים: חיפוש אחר אהבה, ביחסים משפחתיים, במשחקים, ובשאר חיי חטא. האמת הקשה היא, שאפילו לנטיות אלה מתנכלים השליטים ולשם כך הם המציאו את הדת שניכסה את הזיכיון הבלעדי על העולם הלא-רציונלי, מה שבטוח.

ומכאן החלה להשתלט התפיסה, שגם יחסים אנושיים-טבעיים הופכים בכוח ל'נושאי תשואה'. כלומר, לעניים 'הלא-רציונליים' מותירים בהחלט עולם רציונלי, אם כי דחוי חטווח-ארוך.

את זאת תפס בזמנו הכלכלן הפוליטי, תורסטיין ובלן. הקוד הבסיסי של הקפיטליזם, הוא כתב, הינו: **to get something for nothing**.

לפי ההגיון של ובלן, הדת – ובעיקר מהטיפוס של אל יחיד – היא ההמצאה המתוחכמת ביותר של שליטי העולם: בדומה למיסוד המאוחר יותר שלה, פירמות הביטוח – כוהניה מקבלים תשואה גבוהה מהמאמינים הרציונליים. בתמורה הדת נותנת לא-כלום – מלבד הבטחות לרווחים בעתיד, בעיקר מה שבטוח, בעולם הבא. בין השאר הכוהנים מבטיחים 'אור זרוע', 'בשר ליוויתן' לא-חוקי לצדיקים. הם מבטיחים בתולות או עליזים לשהידים, אורגיות למאמינים המתקדמים, חיי-נצח לניו-אייג'ים ועוד. בקיצור גן-עדן רציונלי של תפוס ככל יכולתך.